

Розділ 1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477)

Микола Бармак, Софія Джурина

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР У СИСТЕМІ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ ПРАВОБЕРЕЖНИМИ УКРАЇНСЬКИМИ ЗЕМЛЯМИ (1825–1856)

Розглянуто питання правової та організаційної структури діяльності генерал-губернаторів Російської імперії в системі регіонального управління на українських землях наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. Встановлено, що вагомим кроком по інкорпорації правобережних українських земель до складу Російської імперії стала діяльність генерал-губернатора та його канцелярії.

Ключові слова: генерал-губернатор, губернія, канцелярія, чиновник, управління, українські землі.

Сучасна Україна, переживаючи процеси пошуку раціональної та адекватної нинішньому етапу розвитку українського суспільства моделі управління, зіткнулася з багатьма труднощами. Питання ефективної організації управління провінцією, юридичного становища посадових осіб усіх рівнів, розподілу повноважень між структурними ланками управлінського апарату, узгодження інтересів центру і периферії завжди залишаються у центрі уваги держави.

Створення структуризації і функціонування основних ланок місцевого управління наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. в Російській імперії та на Правобережній Україні – основна тематика досліджень державознавців, істориків, правознавців впродовж більш, ніж двох століть. В історіографії перерахованих тем можна виділити два підходи. По-перше, це вивчення власне місцевих органів влади, а по-друге, це розгляд самого чиновництва, з'ясування його соціокультурних характеристик. Загалом історіографія розглядатиметься у наступних напрямках: українська, в тому числі й діаспорна, зарубіжна (російська, західноєвропейська, американо-канадська, білоруська, литовська, польська, японська). Такий розподіл, на нашу думку, найкраще відобразить ставлення учених до поставлених проблем, оскільки розподіляє їх у теоретичних підходах, ідеологічних та методологічних принципах, якими керувалися автори при написанні робіт. При цьому результати досліджень кожної із цих груп слід вважати взаємодоповнюючими, а не ізольованими, оскільки кожний науковець вніс свій вклад у розробку проблеми.

Дослідженням діяльності російських генерал-губернаторів займалися багато вчених, серед яких слід виділити роботи російських учених В. Іконнікова [5], І. Нікотіна [10] та В. Корчак-Савицького [8]. Для останнього десятиліття характерним є підвищення інтересу дослідників до історії управління земель Російської імперії. У працях українських і російських учених розглядаються питання становлення посади генерала-губернатора, розвиток управлінського законодавства в Російській імперії тощо. Слід виділити роботи В. Шандри [44–46], В. Кононова [7], Ц. Михєєва [9], В. Черкєсова [43], Л. Шемельова [47]. Незважаючи на те, що у вітчизняній історичній літературі вже є досвід проведення історико-правових досліджень та з історії управління земель Російської імперії в цілому, проблеми діяльності генерал-губернатора на українських землях належної уваги ще не одержали.

Термін "генерал-губернатор" виник у першій половині XVIII ст. і означав почесний титул, який надавався імператорами окремим губернаторам за їх заслуги. Особи, які іменувалися генерал-губернаторами, ніяких додаткових владних повноважень не мали [7]. Запровадження державного інституту генерал-губернаторів, як системи надрегіонального управління, в останній чверті XVIII ст. відбувалося з метою зміцнення державної влади на місцях, зокрема, виконання військово-адміністративних та фіскально-фінансових функцій держави [45, с.108]. Введенням нової посади Катерина II мала намір укріпити вертикаль влади, яка сприяла б кращому виконанню законів, "припиненню безладу на місцях" і подальшому розвитку місцевого управління [43, с. 68].

Генерал-губернатори переважно призначалися на провінції, нещодавно завойовані і включені до складу Російської імперії. Тепер їх потрібно було інкорпорувати до складу держави, або у регіони, у яких загострювалися соціальні і політичні конфлікти і виникала загроза збереженню самодержавного режиму. Генерал-губернатор призначався у регіон для швидкої адаптації території з урахуванням місцевих умов, для перетворення її у внутрішню російську губернію [9, с. 165]. На окраїнах Російської держави генерал-губернатор не стільки наглядав, скільки направляв, переслідуючи переважно політичні цілі: запобігти можливості збройного повстання і тісніше об'єднати край з імперією [47, с. 34].

На початку грудня 1830 р. у Подільській і Волинській губерніях уведено воєнний стан у зв'язку з повстанням 1830–1831 рр. Усе управління цими територіями зосередилося у головнокомандувача російської армії, фельдмаршала, графа І. Дібіч-Забалканського. Для координації дій військових частин і цивільних органів влади з метою якнайшвидшого придушення заколоту і припинення безпорядків, розправи над учасниками польського повстання, була введена посада тимчасового військового губернатора. На посаду подільського і волинського тимчасового військового губернатора, управляючого також і цивільною частиною з центром у Житомирі 28 листопада 1831 р. призначено генерал-лейтенанта Я. Потьомкіна [35, арк. 16], а після його смерті – генерал-ад'ютанта, графа В. Левашова. З 4 лютого 1832 р. останньому доручалося й управління цивільними справами Київської губернії [35, арк. 69, 93, 96, 181].

У січні 1831 р. через тимчасового військового губернатора дворянство Волинської губернії запевнило імператора у своїй "у відданості і довело свою вірність, охоче жертвуючи майно для задоволення різноманітних та значних військових потреб" [10, с. 40]. У червні 1831 р. військові губернатори, військові командири, коменданти і військові повітові начальники були уповноважені Миколою І приймати явку з повиню дворян, які брали участь у повстанні. Давши підписку про непорушну в майбутньому вірність імператору й отримавши від російських урядовців свідоцтво про добровільну здачу, колишні заколотники могли повернутися у свої маєтки і володіти ними [13].

Відповідно до положення іменного указу Миколи І від 30 жовтня 1831 р. [14] проведено остаточну реорганізацію усіх "присутствених місць" Київської, Подільської та Волинської губерній і приведено їх у відповідність до положень "Установлення для управління губерніями". Іменним указом сенату від 11 січня 1832 р. [15] оголошувалося скасування посад, які були поза загальноросійською структурою управлінських державних органів (підкоморіїв, коморіїв, возних і хорунжих).

22 січня 1832 р. воєнний стан у південно-західних губерніях іменним указом сенату був скасований [17]. 24 лютого того ж року засновувалося Київське генерал-губернаторство, до складу якого увійшли території трьох правобережних губерній [18] і яке очолив колишній тимчасовий подільський та волинський військовий губернатор, граф В. Левашов. Цей урядовець добре розумів мету імперської політики на Правобережжі і поставлені перед ним завдання. Він розпочав реформи на ввірених йому землях, зосередивши свої зусилля на двох пріоритетних напрямках: ліквідації особливостей адміністративної системи цього регіону, мінімалізації відмінностей у соціальній структурі суспільства, важливою (і це показало недавнє повстання 1830–1831 рр.) частиною якого була регіонально-етнічна еліта – шляхта.

Упродовж 1832–1835 рр. прийнято декілька нормативно-правових актів щодо правового становища різних суспільних станів у правобережних губерніях. Генерал-губернатор організував роботу комісій з перевірки правомірності легітимації шляхти і надання їй статусу російського дворянства [19]. Під загальним керівництвом та контролем В. Левашова функціонували також ліквідаційні комісії, які конфісковували у власність держави маєтки учасників польського повстання [30]. Столична влада неодноразово приймала різноманітні нормативно-правові акти щодо питань, які вирішувалися у цих органах, та за результатами їх діяльності.

Вагомим кроком у інкорпорації правобережних українських земель у склад Російської імперії було запровадження російської мови в адміністративних та інших установах [34, арк. 1–13]. У Київській губернії російська мова почала використовуватися у судочинстві на основі указу від 11 травня 1832 р., у Подільській та Волинській губерніях з 1 січня 1833 р. [20]. При цьому продовжували зберігатися норми, за якими проведення слідства та суду відбувалося на основі Литовського статуту та конституцій Речі Посполитої, але тільки у тих випадках, коли російські узаконення були недостатніми для вирішення конкретних справ [21].

Генерал-губернатор В. Левашов дбав про запровадження загальноросійських владних структур на Правобережжі України. За його пропозицією згідно з указом сенату від 3 грудня 1833 р. у Київській, Волинській та Подільській губерніях вводилися совісні суди "на тих же підставах, на яких вони існують у губерніях великоросійських" [22]. Загалом же правовий статус совісних судів визначався "Установлення для управління губерніями" [11, ст. 63, 396–403, 430].

У 1834 р. згідно з розпорядженням генерал-губернатора В. Левашова створено будівельний комітет, основним завданням якого було спорудження приміщень для адміністративних установ у губернських та повітових містах [46, с. 24]. Таким чином, діючі владні структури російської адміністрації у перспективі отримали можливість облаштуватися не у пристосованих приміщеннях, а у спеціально для них збудованих. Генерал-губернатор особисто контролював хід будівництва.

З лютого 1831 р. "Положенням" комітету міністрів скасоване використання збірників магдебурзького права в усіх містах України, за винятком Києва. Судова практика Київського магістрату свідчила про те, що норми магдебурзького права застосовувалися ним рідко і, зазвичай,

призводили до суперечностей при прийнятті постанов, накладенні стягнень і винесенні вироків. Для російського самодержавства це стало підставою для остаточної ліквідації у 1835 р. чинності норм магдебурзького права у м. Києві [23]. Києву ж були надані права відповідно до "Дарованої грамоти містам" (1785) [1, с. 23–53].

В. Левашов став першим перебудівником Києва. За його наказом знесено чимало пам'яток старовини. Особливо "прославився" генерал-губернатор плануванням урочища Клов (Липки), через що загинув липовий гай. При В. Левашові почали споруджуватися кріпосні цитаделі Печерська.

У першій половині 30-х рр. XIX ст. у правобережних губерніях відкрито декілька навчальних закладів, зокрема у Києві – університет Св. Володимира [5, с. 211, 216], "Училище графині Левашової" [4, с. 164], створена також театральна трупа. За задумом В. Левашова, ці установи, як і заснування у Києві періодичного російськомовного видання, мали відіграти чималу роль у популяризації російської культури, розвитку науки й освіти у ввіреному йому генерал-губернаторстві.

Микола I був задоволений діяльністю на посаді київського генерал-губернатора В. Левашова. І хоч його наступник О. Гур'єв не зумів настільки ж активно продовжувати тут асиміляційні процеси все ж загальмувати їх також не вдалося, оскільки його попередник запропонував чимало заходів для розгляду центральному керівництву [36, арк. 1–8]. Нормативні акти щодо їх втілення продовжували надходити зі столиці. Сенатський указ "Про посади підкоморіїв і коморіїв у повернутих від Польщі губерніях" від 23 листопада 1836 р. [24] вміщував роз'яснення, яким судовим органам чи посадовцям слід передати повноваження підкоморіїв і коморіїв, чиї посади були ліквідовані відповідно до положень указу від 11 січня 1832 р. [16]. Оскільки робота комісій з ревізії справ дворянських зібрань затягувалася через малочисельний склад комісій, значний обсяг опрацьовуваних документів, відсутність досвідчених чиновників і часто незнання ними польської мови, на якій велось діловодство, то сенат прийняв оформлене указом рішення про збільшення штатів ревізійних комісій на 1 посадовця і 1 перекладача з польської мови [26].

У перші роки існування Київського генерал-губернаторства основна увага російських урядовців зверталася на облаштування та функціонування державних установ та органів влади у Києві, але зі столиці імперії не забарилися розпорядження про реорганізацію міського управління і в інших містах Правобережжя – Кам'янці-Подільському, Житомирі, Балті [25]. Державна рада подбала про облаштування міського управління у Новоград-Волинському, Кременці, Луцьку, Володимирі, Овручі, Ковлі (Ковелі), Рівному, Острозі, Староконстантинові, Заславлі і Дубно. У одних містах вона наказала негайно створити органи влади на зразок загальноросійських (Новоград-Волинський), у інших (Луцьку, Кременці, Володимирі) – заснувати тільки частину і встановила терміни для організації всіх решти органів та установ для керівництва міським господарством. У деяких містах Державна Рада дозволила зберегти попередні управлінські структури, оскільки не вистачало коштів для утримання чиновників відповідно до загальнодержавних штатних розписів [31].

Для посилення поліцейних органів Києва, генерал-губернатор О. Гур'єв розпорядився у 1837 р. увести до складу міської поліції ще одного столоначальника і чотирьох переписувачів, котрі утримувалися за рахунок міських прибутків [27].

Продовжив управлінські традиції В. Левашова, призначений у кінці 1837 р. на посаду київського генерал-губернатора Д. Бібіков, який започаткував нові форми інкорпорації Правобережжя у російські державні структури. Працюючи у системі державного управління у центральних російських губерніях і добре знаючи її, він вніс на розгляд імператору свою стратегію впровадження загальноросійського державного устрою, яка вміщувала чимало пропозицій щодо уніфікації законодавства та владних структур увіреному йому керівництву територій. За роки його перебування на посаді, пріоритетними напрямками діяльності були остаточна ліквідація чинності нормативно-правових актів колишньої Речі Посполитої і запровадження російського законодавства, ліквідація успадкованих особливостей в управлінні Правобережжям України і розбудова загальнодержавної єдиної структури державних установ та органів влади, забезпечення їх кадрами, усунення польської шляхти від місцевого управління та асиміляцію її через військову й державну службу у великоросійських губерніях.

13 вересня 1840 р. імператор затвердив іменний рескрипт Д. Бібікову "Настанови київському військовому, подільському й волинському генерал-губернаторові" [44, с. 86]. Цей документ певною мірою окреслив владні повноваження та правовий статус посади генерал-губернатора. Маючи адресний характер, названий нормативний акт був правовою основою діяльності й інших посадовців такого рівня. Він надав посаді генерал-губернатора значних владних повноважень та закріпив за нею політичні функції, а саме – через розпорядження впроваджувати й зміцнювати російську державність. усі заходи щодо реалізації на Правобережжі України імперської політики, кінцевою метою якої було "прагнення до злиття цього краю з Великоросією", генерал-губернатор здійснював іменем государя. "Настанови київському військовому, подільському й волинському

генерал-губернаторові" законодавчо оформили виділення Київського генерал-губернаторства як такої території імперії, на яку не поширювалася значна частина загальних узаконень і яка отримала статус виокремленого регіону, в якому діяли розпорядження намісника краю [44, с. 26].

Виконуючи завдання щодо доведення до відома державних чиновників та населення законів та інших нормативних актів, генерал-губернатор Д. Бібіков заснував друк "Циркуляра по Управлінню київському військовому, подільському і волинському" ("Циркуляра по Управленію киевского военного, подольского и волынского") – періодичного щомісячного відомчого видання, за допомогою якого відбувалося інформування губернських, повітових та місцевих установ про розпорядження столичної влади [37, арк. 1] та генерал-губернатора, про події, пов'язані із кадровими змінами у системі цивільної служби тощо. Генерал-губернатор особисто ознайомлювався з текстами наступного номера "Циркуляра" перед його набором у друкарні.

Генерал-губернатор Д. Бібіков за роки свого перебування на посаді представив на розсуд Миколи I чимало пропозицій щодо управління правобережними територіями. Наприклад, у 1849 р. Д. Бібіков подав імператору записку, в якій розробив пропозиції щодо залучення дворянства Київської, Подільської та Волинської губерній до витрат на утримання військових частин, які дислокувалися на території цих адміністративних одиниць. За задумом генерал-губернатора, цей обов'язок слід було поширити на осіб, які не служили на дійсній військовій чи цивільній службі і які володіли 1000 і більше ревізійними душами. Записка Д. Бібікова супроводжувалася списком дворян та розрахунками розмірів пропонованого збору. Ця пропозиція була схвалена з незначними змінами [32, с. 7–16].

Д. Бібіков усвідомлював політичну важливість розробки історії південно-західного краю. З метою обґрунтування російського панування цією територією при канцелярії генерал-губернатора почала діяти археографічна комісія, до роботи у якій залучалися кращі тогочасні науковці.

Виконуючи свої посадові обов'язки, Д. Бібіков звертав увагу на благоустрій губернських та повітових міст. За його генерал-губернаторства було розширено і розбудовано Володимирську вулицю та Хрещатик. Багато вулиць укладалися каменем. Він був засновником Київського інституту шляхетних дівчат, обсерваторії, ботанічного саду. Д. Бібіков заклав знаменитий ланцюговий міст і відкрив кадетський корпус. За наказом цього генерал-губернатора був засаджений тополями теперішній Шевченківський бульвар, який колись називали Бібіковським.

Київський генерал-губернатор Д. Бібіков був типовим представником миколаївського стилю централізованого, бюрократичного керівництва. Політичний курс активного запровадження російської державності на Правобережній Україні та ініціативність цього сановника були високо оцінені імператором – у 1852 р. він став міністром внутрішніх справ [48, с. 139–143]. Посаду київського генерал-губернатора зайняв І. Васильчиков, який став послідовником політики Д. Бібікова.

Канцелярія Київського генерал-губернатора була створена відповідно до затвердженої 4 лютого 1832 р. ухвали Державної Ради "Про штат Канцелярії київського військового губернатора і генерал-губернатора подільського та волинського". Відповідно до цього документу до кадрового складу канцелярії генерал-губернатора входили правитель Канцелярії, два чиновники з особливих доручень, секретарі поліцейської, судової і господарської частин, кожен із яких мав по два помічники, журналіст (архіваріус), перекладач та канцелярські службовці. Проте, на службу в цю регіональну установу до кінця року було прийнято ще чергового штаб-офіцера, обер-аудитора та писарів із кантоністів. Штатний розпис канцелярії київського військового губернатора 1832 р. став базовим для аналогічних документів [38, арк. 1–46].

З 1843 р. генерал-губернатори західних губерній отримали право збільшувати кількість чиновників з особливих доручень "для справ особливо важливих й нагляду за політичним становищем" [28]. Підбір кандидатур на ці посади проводився майже завжди тільки серед росіян. Окрім того, висувалася вимога наявності вищої освіти (найкраще юридичної чи військової). Виконання постійних і тимчасових доручень генерал-губернатора полягало у зборі інформації про місцеві події й явища, ревізуванні губернських та повітових державних установ, вивченні і напрацюванні рекомендацій з конкретних проблем, розслідуванні зловживань посадових осіб, розробці законопроектів, підготовці вихідної документації [39, арк. 1–19].

Згідно з свідченнями правителя канцелярії генерал-губернатора Є. Стогова, у цій державній установі при Д. Бібікові працювало 13 чиновників з особливих доручень [3, с. 388]. Вони займалися виявленням таємних товариств, забезпечували генерал-губернатора інформацією про приватне закордонне листування, складали інвентарі поміщицьких маєтків, встановлювали відсоток збору з їх нерухомості. Чиновники з особливих доручень очолювали надзвичайні комісії на місцях, у полі їхнього зору перебували питання щодо уніатського та католицького духовенства. Згідно з розпорядженням генерал-губернатора чиновники розшукували та скеровували у Київ старожитності, художні полотна, що становили мистецьку, історичну і наукову цінність [33, арк. 1–7].

Із впровадженням інвентарних правил у 1847 р. генерал-губернатор Д. Бібіков увів до штату канцелярії ще трьох чиновників. Управляючи інвентарними справами, В. Корчак-Савицький зібрав й опублікував статистичний матеріал про історичні форми землеволодіння в Правобережній Україні [8, с.145].

У 1846 р. призначено і 1850 р. уведено до штату чиновника з особливих доручень, посаду якого називали "вчений єврей". Цей захід пов'язувався зі зміною курсу політики генерал-губернатора щодо євреїв від терпимості до переслідування і втручання в організацію суспільного життя єврейської общини у Південно-Західному краї. Обов'язками "вченого єврея" були переклад різноманітної документації, пошук компромісних рішень у спірних питаннях між владою та єврейськими громадами, надання консультацій російським чиновникам щодо єврейських традицій та релігії, бо, як вважав Д. Бібіков, "іудейська релігія є не стільки віруванням, як законодавством, детальним і суворим, яке обіймає всі прояви життя від народження до смерті" [40, арк. 9–10]. На посаду "вченого єврея" генерал-губернатор призначав благонадійних колишніх рабинів, які користувалися авторитетом у своїх громадах. Цей чиновник утримувався за рахунок коробкового збору з єврейських громад, звільнявся від сплати податків і міг за службу набути звання почесного громадянина [29].

Хоча штати чиновників канцелярії київського генерал-губернатора формувалися в основному із росіян, посади перекладачів займали представники польського дворянства Ворцель, Олізар, Рачинський, Тишкевич, Модзалевський, Собанський. В основному вони перекладали документи для Тимчасової комісії з розгляду давніх актів.

Генерал-губернатор створював дорадчі тимчасові органи – комісії, комітети, відділення, особливі наради, перед якими ставив завдання вивчити конкретну проблему і запропонувати шляхи її розв'язання. Наприклад, з 27 березня 1846 р. у Південно-Західному краї діяла особлива слідча комісія у політичних справах, очолювана начальником 5-го корпусу жандармів полковником Білоусовим. До складу комісії входили київський губернський прокурор, чиновник з особливих доручень В. Політковський, помічник опікуна Київського учбового округу М. Юзефович та М. Андрієвський, завідувач справами таємної частини канцелярії [2, с.83]. Вони вивчали вилучені документи та книги, допитували заарештованих і, зіставляючи свідчення, "викривали змови". Активну діяльність комісія розгорнула щодо Кирило-Мефодіївського братства, провівши обшуки в помешканнях його членів у Києві. Доповідь про їх результати була надіслана начальникові III відділення Й. Власної канцелярії О. Орлову [6, с. 62–70].

Служба у канцелярії генерал-губернатора вважалася серед чиновництва престижною. Окрім утримання і платні, передбачених штатним розписом, працівники цієї установи одержували надбавки за рахунок надходжень від відсоткового збору, який виплачували з польських маєтків [41, арк. 4]. Генерал-губернатор Д. Бібіков мав право подачі документів на представлення чиновників до державних нагород за заслуги, не дотримуючись передбачених законодавством термінів. Для заохочення і нагороди за віддану службу він мав право виписувати чиновникам грошові премії із коштів, спеціально виділених урядом (50 тис. руб.) [49, с. 120].

Посада генерал-губернаторського чиновника вважалася добрим стартом для майбутньої кар'єри у плані набуття досвіду цивільної служби. Зарекомендувавши себе під час роботи у канцелярії, чиновники мали можливість отримати позитивні рекомендації генерал-губернатора для просування службою і призначення на вищі посади. Наприклад, М. Писарєв, будучи секретарем поліцейської частини і виявивши майже усі "таємні групи", які існували у Волинській і Подільській губерніях [42, арк. 25], у 1838 р. став правителем канцелярії генерал-губернатора Д. Бібікова. У 1848 р. М. Є. Писарєв отримав призначення на посаду цивільного губернатора Олонецької губернії у Петрозаводськ. Його наступник на посаді правителя канцелярії В. Політковський згодом отримав призначення губернатором до Саратова.

Чиновники канцелярії генерал-губернатора мали пільгові можливості набути у власність земельні маєтки, або ж отримувати їх як винагороду за службу. Посада правителя канцелярії генерал-губернатора мало чим відрізнялася від інших у системі державної служби. Однак М. Писарєв, свояк генерал-губернатора, підняв її значущість. Збагатившись за рахунок конфіскованих маєтків польської шляхти, він продемонстрував наскільки вигідною і привабливою для чиновника може бути посада правителя канцелярії генерал-губернатора.

Отже, канцелярія київського генерал-губернатора мала статус вищої наглядово-управлінської регіональної установи, яка функціонувала в особливих умовах і набувала значення, як центр зосередження регіональної влади на підконтрольній території. Вона контролювала політичний і економічний розвиток, культурне життя в регіоні.

Таким чином, запровадження в останній чверті XVIII ст. державного інституту генерал-губернаторів, як системи надрегіонального управління, мало на меті зміцнення державної влади на місцях, реалізацію військово-адміністративних та фінансово-фінансових функцій держави.

Реформування цього владного інституту проводилося в межах політики окремого імператора і не було послідовним.

У різні періоди історії Російської імперії генерал-губернатори були ключовими фігурами на місцях і переважно управляли "складними" регіонами. На цю посаду призначалися урядовці, наближені до імператора. Ступінь і повнота їх влади безпосередньо залежали від особистого ставлення і довіри самодержця. Правовий статус генерал-губернатора визначався загальноросійськими законами та нормативно-правовими актами адресного характеру, які були чинними лише у підпорядкованих їм губерніях, що свідчить про наявність особливостей в управлінні окремими регіонами. Діяльність генерал-губернаторів щодо впровадження урядової політики на територіях з різними соціально-політичними, економічними умовами була досить ефективною через зосередження у їх руках основних функцій та важелів управління у регіоні.

Створюючи Київське генерал-губернаторство, уряд прагнув пришвидшити темпи інтеграційних перетворень у регіоні та інкорпорацію правобережних земель до складу Російської імперії. Ліквідація залишків колишнього устрою та державницьких традицій на цих територіях, приведення адміністративно-політичної системи у відповідність до загальноімперської засвідчили, що ця мета була реалізована. Аналіз діяльності чільних посадовців Правобережжя України впродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. показав, що генерал-губернаторами призначалися урядовці, адміністративні здібності яких дозволяли успішно реалізовувати російську державну політику в краї.

Список використаних джерел

1. Грамота на права и выгоды городам Российской империи // Российское законодательство X–XX вв.: в 9 т. – Т. 5: Законодательство периода расцвета абсолютизма. – М., 1987. – С. 68 – 129. Записки Петра Дмитриевича Селецкого // Киевская старина. – 1884. – Кн. 9. – С. 619–622. 3. Записки Э. И. Стогова // Русская старина. – 1903. – Кн. 8. – С. 312. 4. Из записок Николая Николаевича Муравьева-Карского // Русский архив. – 1894. – Кн. 10. – С. 164. 5. Иконников В. С. Киев в 1654–1855 гг.: Ист. очерк. – К.: Тип. Ун-та св. Владимира, 1904. – 355 с. 6. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 тт. / [Упоряд. І. І. Глизи, М. І. Бутич, О. О. Франко]. – К., Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 544 с. 7. Кононов В. А. Институт губернаторства в дореволюционной России: взаимодействие губернской и центральной администраций, 1708–1917 гг. (на материалах Смоленской губернии): дис. ... канд. ист. наук. / В. А. Кононов. – М., 2006. – 214 с. 8. Корчак-Савицкий В. И. Об ипотечной системе вообще и о пользе введения ее в Юго-Западном крае России и о мирской земле в Киевской, Подольской и Волынской губерниях / В. И. Корчак-Савицкий. – К., 1879. – 21 с., 1 с. табл. 9. Михеева Ц. Ц. Эволюция института губернаторства в Российской империи (историко-правовой аспект): дис. ... канд. юрид. наук. / Ц. Ц. Михеева. – М., 2006. – 190 с. 10. Никотин И. А. Столетний период (1772–1872) русского законодательства в воссоединенных от Польши губерниях и законодательство об евреях (1649–1876): В 2 тт. / И. А. Никотин. – Вильна, 1886. – Т. 1. – 376 с. 11. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ-2). – Т. XX. – № 14392. – Ст. 63, 396–403, 430. 12. ПСЗ-2. – Т. V. – № 4155. 13. ПСЗ-2. – Т. VI. – № 4444. 14. ПСЗ-2. – Т. VI. – № 4894. 15. ПСЗ-2. – Т. VII. – № 5068. 16. ПСЗ-2. – Т. VII. – № 5068. 17. ПСЗ-2. – Т. VII. – № 5096. 18. ПСЗ-2. – Т. VII. – № 5181. 19. ПСЗ-2. – Т. VII. – № 5354, 5407, 5482. 20. ПСЗ-2. – Т. VII. – № 5407. 21. ПСЗ-2. – Т. VII. – № 5459. 22. ПСЗ-2. – Т. VIII. – № 6599. 23. ПСЗ-2. – Т. X. – № 7694. 24. ПСЗ-2. – Т. XI. – № 9729. 25. ПСЗ-2. – Т. XII. – № 10574. 26. ПСЗ-2. – Т. XII. – № 9912. 27. ПСЗ-2. – Т. XII. – № 9989. 28. ПСЗ-2. – Т. XVIII. – № 17279. 29. ПСЗ-2. – Т. XXV. – № 24298. 30. ПСЗ-2. – Т. VII. – № 5468. 31. ПСЗ-2. – Т. XIII № 10892. 32. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 799, спр. 377. 33. ЦДІАК України, ф. 293, оп. 1, спр. 34, арк. 1–7. 34. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 792а., спр. 204, арк. 1–13. 35. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 630, спр. 566. 36. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 297, спр. 129. 37. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 72, спр. 444, арк. 1. 38. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 297, спр. 24, арк. 1–46. 39. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 523, спр. 80, арк. 1–19. 40. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 633, спр. 510, арк. 9–10. 41. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 297, спр. 907. 42. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 297, спр. 355, арк. 25. 43. Черкесов В. В. Институт генерал-губернаторства и наместничества в Российской империи / В. В. Черкесов. – Т. 1. – СПб., 2003. – 452 с. 44. Шандра В. С. До історії Київського генерал-губернаторства. Настанови Д. Г. Бібікова / В. С. Шандра // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1996. – Т. 1. – С. 85–91. 45. Шандра В. С. Институт генерал-губернаторства в Україні XIX – початку XX ст.: структура, функції, архіви канцелярій: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / В. С. Шандра. – К., 2002. – 427 с. 46. Шандра В. С. Київське генерал-губернаторство (1832–1914): Історія створення та діяльності, архівний комплекс і його інформативний потенціал / В. С. Шандра. – К., 1999. – 142 с. 47. Шемелёв Л. Е. Чиновный мир России. XVIII – начало XX в. – СПб.: Искусство, 1999. – 479 с. 48. Шульгин В. Я. Юго-Западный край в последнее двадцатипятилетие (1838–1863) / В. Я. Шульгин. – К.: Тип. Ун-та, 1864. – 254 с.; Происхождение службы Д. Г. Бибикова // Русский архив. – 1897. – Кн. 3. – С. 139–143. 49. Шульгин В. Я. Юго-Западный край под управлением Д. Г. Бибикова (1838–1853) / В. Я. Шульгин // Древняя и новая Россия. – 1879. – № 6. – С. 120–129.

Николай Бармак, София Джурина

**ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОР В СИСТЕМЕ РЕГІОНАЛЬНОГО УПРАВЛЕННЯ
ПРАВОБЕРЕЖНИМИ УКРАЇНСКИМИ ЗЕМЛЯМИ (1825–1856)**

Рассмотрены правовая и организационная структуры деятельности генерал-губернаторов Российской империи в системе регионального управления на украинских землях в конце XVIII – первой половине XIX в. Установлено, что весомым шагом по инкорпорации правобережных украинских земель в состав Российской империи стала деятельность генерал-губернатора и его канцелярии.

Ключевые слова: генерал-губернатор, губерния, канцелярия, чиновник, управления, украинские земли.

Mykola Barmak, Sofia Dzhurynska

**THE GOVERNOR-GENERAL IN THE RIGHT BANK OF REGIONAL UKRAINIAN EARTH
(1825–1856)**

The question of the legal and organizational structure of the governors-general of the Russian Empire in the system of regional governance in Ukrainian lands late XVIII – the first half of the XIX century. Found that an important step in the incorporation of right-bank Ukrainian lands of the Russian Empire was the work of Governor-General and his office.

Key words: Governor-General, Province, office, officer, department, Ukrainian land.

УДК 94(477.4)

Богдан Луговий

**РЕГЛАМЕНТАЦІЯ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ У КИЄВО-ПОДІЛЬСЬКИХ
ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕННЯХ**

У статті висвітлюється релігійного життя військових поселень Київської та Подільської губерній, аналізується взаємозв'язок церковнослужителів із військовим керівництвом. Розкриваються особливості процесу поширення православ'я і русифікації на досліджуваній території.

Ключові слова: військові поселення, поселянин, церква, духовенство, іновірці.

Церква в Російській імперії завжди відігравала важливу роль. Винятком не стали і військові поселення. Із утворенням цього формування у Київській та Подільській губерніях військовий характер формування не виключав духовного життя поселян, а навпаки, релігія стала важливим чинником впливу керівництва на населення.

Релігійна проблематика у військових поселеннях не повністю вивчена на сьогоднішній час. Тому це обумовлює перспективу для майбутніх досліджень. Серед праць, які висвітлюють роль церкви у військових поселеннях Київської і Подільської губерній, можна відзначити спогади Павловича [6], який розповідає про важке становище досліджуваного інституту та роль духовництва. Значні відомості про долю храмів, які опинилися на території військових поселень, містить праця "Приходи та церкви Подільської єпархії" [7].

Певний масив документів знаходиться в архівах Києва, Черкас. Найбільш повне та упорядковане зібрання матеріалів знаходиться у фонді 445 "Управління Києво-Подільськими військовими поселеннями" Центрального державного історичного архіву України в м. Києві [10–11] та фонді 833 "Уманський уездный суд" Державного архіву Черкаської області [1]. Доповнюють архівні матеріали законодавчі акти, а саме "Повне зібрання законів Російської імперії" [4–5].

Об'єктом дослідження є релігійне життя у військових поселеннях Київської і Подільської губерній.

Предметом вивчення виступають релігійні процеси та роль духовенства у військових поселеннях.

Метою цього дослідження є аналіз регламентації релігійного життя у києво-подільських військових поселеннях.

Із переходом Правобережної України під владу Російської імперії гостро, постала проблема релігійного життя. На цій території значний вплив мала Римо- та Греко-католицька церква. Досить